

Essay

Foreningernes betydning for demokratiet

Af Bjarne Ibsen, Professor Emeritus,
Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund (CISC),
Syddansk Universitet

Malene Thøgersen, ph.d.,
Videncenter for Folkeoplysning (Vifo)

Evald Bundgård Iversen, Lektor,
Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund (CISC),
Syddansk Universitet

Karsten Elmoose-Østerlund, Lektor,
Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund (CISC),
Syddansk Universitet

Frederik Jes Petersen, Analytiker,
Videncenter for Folkeoplysning (Vifo)

Magtudredningen 2.0

Foreningerne er tæt forbundet med det moderne demokrati. Da demokratiet blev indført som styreform i Danmark, blev dannelsen af en forening en realisering af de demokratiske idealer og principper. Det er da også en udbredt opfattelse, at foreningerne er et vigtigt fundament for demokratiet. Denne forestilling bygger på den antagelse, at 'det lille demokrati' i en forening på mange måder fungerer på samme måde som 'det store demokrati' i samfundet. Dette ideal for foreningslivet er stadig en næsten uanfægtet diskurs blandt såvel politikere som i foreningslivet, uanset at vores viden om denne mulige sammenhæng er begrænset.

I dag er ni ud af ti voksne medlem af mindst en forening eller frivillig organisation. Det største foreningsområde er 'fagforeninger og faglige foreninger', som mere end halvdelen er medlem af. Næststørste foreningsområde er 'idræts- og fritidsforeninger', som mere end hver tredje er medlem af. Det tredjestørste foreningsområde er 'bolig- og lokalforeninger', f.eks. en grundejerforening, en ejerforening, en lejerforening, en borgerforening eller en antenneforening, som også hver tredje borger er medlem af. De mere politiske og værdiorienterede foreninger har i sammenligning med de største foreningsområder en noget mindre tilslutning. Baseret på en regional opgørelse af foreninger på Fyn, Langeland og Ærø skønnes der at være ca. 65.000 foreninger i Danmark.

Formålet med dette essay er at præsentere og diskutere de seneste tyve års forskning i Danmark i foreningernes demokratiske betydning, dvs. perioden siden den første magtudredning.¹

¹ Et større notat med samme titel, hvor essayets indhold er uddybet med henvisninger til litteraturen derom, findes på:

https://www.sdu.dk/da/forskning/cisc/forskningsomraader/forskningsprojekter/projekter/2024_foreningers_udvikling_dk

Samme sted kan man læse om et nyt forskningsprojekt om 'Foreningers udvikling og samfundsmæssige betydning i Danmark', der bl.a. har som formål at undersøge foreningernes rolle i og betydning for demokratiet.

Fire antagelser om foreningernes demokratiske betydning

I det følgende belyses fire antagelser om foreningernes demokratiske betydning:

For det første at foreningslivet er en central side af et pluralistisk og liberalt demokrati, hvor borgere samles om interesser og værdier, som de i fællesskab søger at fremme.

For det andet at foreningernes demokratiske værdi er realiseringen af et deltagelsesdemokratisk ideal.

For det tredje at et engagement i en forening fører til et engagement i samfundsspørgsmål og deltagelse i valg.

For det fjerde at foreningerne er et forbindelsesled mellem borgerne og politikerne og offentlige myndigheder, idet foreningerne repræsenterer og arbejder for medlemmernes interesser.

Foreningernes betydning for et pluralistisk og liberalt demokrati

Et frit foreningsliv, hvor borgerne kan slutte sig sammen om og arbejde for fælles mål og interesser, anses som en vigtig forudsætning for et pluralistisk og liberalt demokrati som det danske. Derfor er foreningsfriheden også sikret i grundloven. Men hvilken rolle har foreningerne i det moderne samfund?

Man kan skelne mellem fire perspektiver eller forestillinger om civilsamfundets, i denne sammenhæng foreningers og frivillige organisationers, samfundsmæssige rolle og betydning, der bygger på en kombination af en horisontal dimension og en vertikal dimension. I den horisontale dimension skelnes der mellem, om foreningerne primært er *medlemsorienterede*, dvs. arbejder for deres egne medlemmer, eller om de primært er *samfundsorienterede*, dvs. arbejder for bredere grupper eller samfundet som helhed. I den vertikale dimension skelnes der mellem, om foreningerne er *konfliktorienterede*, dvs. er engagerede i en kamp med andre foreninger og aktører om ideologier og interesser, eller om foreningerne i højere grad er *konsensusorienterede* som socialt rum for integration og dannelsen af sociale bånd med andre mennesker.

Civilsamfundet som 'interessekamp'

Foreninger og organisationer, der både er medlemsorienterede og konfliktorienterede, kan karakteriseres som 'interesseorganisationer', der primært arbejder for medlemmernes interesser inden for et afgrænset område, bl.a. ved at søge indflydelse på politiske beslutninger og indgå aftaler på medlemmernes vegne. I dette perspektiv stræber foreningen ikke (primært) efter at påvirke og ændre (eller bevare) samfundets grundlæggende værdier og strukturer, men snarere at varetage medlemmernes interesser inden for de givne samfundsmæssige rammer. 'Interesseorganisationen' finder vi først og fremmest blandt branche-, professions- og fagforeningerne og – i noget mindre grad – blandt bolig- og lokalforeninger og sygdomsbekæmpende foreninger.

Civilsamfundet som 'værdikamp'

Foreninger og organisationer, der både er samfundsorienterede og konfliktorienterede, kan bedst beskrives som en del af en 'folkebevægelse' eller en 'social bevægelse'. I dette perspektiv er det den pluralistiske kamp om værdierne og 'det gode samfund', som er i fokus. Fokus er således ikke en snæver kamp for egne medlemmers interesser (som 'interesseorganisationen'), men en bestræbelse på at udfordre det bestående og fremme et bedre samfund. Den værdiorienterede forening finder vi især blandt de politiske, religiøse og humanitære foreninger samt kultur- og fritidsforeninger, der bygger på et særligt værdigrundlag.

Civilsamfundet som 'social integration'

Foreninger og organisationer, som både er samfundsorienterede og konsensusorienterede, kan i idealtypisk forstand beskrives som 'kommunitaristiske'. I dette perspektiv er fokus også rettet mod foreningernes samfundsmæssige rolle, men ikke som en kamp mellem forskellige bevægelers stræben mod 'det gode samfund', men i form af et lokalt opgave- og problemorienteret fællesskab med stærke mellem-menneskelige bånd, lokalt tilhørsforhold og ansvarsfølelse. De kommunitaristiske eller lokalsamfundsorienterede foreninger finder vi især i landsbyer og boligkvarterer, hvor den enkelte forening i højere grad betragter sig som forening for et lokalområde end som forening for en specifik interesse eller aktivitet.

Civilsamfundet som 'social mødeplads'

Foreninger og organisationer, der primært er medlemsorienterede og konsensusorienterede, har i nyere tid fået større legitimitet på grund af den teoretiske og politiske interesse for begrebet social kapital. I dette perspektiv skal vi finde foreningernes værdi og betydning i det interne foreningsliv: I de aktiviteter foreningen beskæftiger sig med, og den måde, den fungerer på. Foreningernes værdi ligger i den socialisering, som deltagelsen i foreningen bevirker i form af demokratisk læring, tillid, normer for samarbejde, fællesskab mv. Foreninger med dette fokus finder vi især blandt de mange kultur-, fritids- og idrætsforeninger, men det tillægges betydning i de fleste foreninger.

Undersøgelser af foreninger i 2004, 2010 og 2016 viser, at foreningslivet i dag – i al dets mangfoldighed – i mindre grad end tidligere tager del i en samfundsmæssig 'interessekamp' og 'værdikamp', og først og fremmest har en betydning for den lokale 'sociale integration' og som 'social mødeplads', hvor demokratisk læring, tillid og normer for samarbejde og fællesskab tilegnes.

Foreningerne som 'deltagelsesdemokratisk' ideal

Det repræsentative demokrati udgør ét demokratisk ideal. Et andet ideal er 'deltagelsesdemokrati', hvor borgere kollektivt er ansvarlige for fælles interesser og mål. Foreninger er den helt dominerende deltagelsesdemokratiske organisationsform i Danmark. Et velfungerende deltagelsesdemokrati forudsætter imidlertid, at medlemmerne har gode muligheder for at påvirke beslutninger og handlinger og også bruger disse muligheder.

Flere undersøgelser af medlemmers deltagelse i idrætsforeningers demokrati viser, at en forholdsvis lille del af medlemmerne deltager i foreningsdemokratiet. Det gør de til gengæld i andre typer af børne- og ungeforeninger. Især i politiske ungdomsorganisationer og børne- og ungdomskorps er der en høj deltagelse i såvel det formelle som det uformelle foreningsdemokrati. Den begrænsede forskning i foreningernes interne demokrati peger på flere mulige forklaringer på, hvorfor der på tværs af foreninger og foreningstyper er store forskelle på, hvor meget medlemmerne engagerer sig i foreningsdemokratiet. Det hænger bl.a. sammen med a) foreningens

størrelse, struktur og ledelse, b) medlemmernes baggrund c) hvordan medlemmerne er aktive i foreningen, samt d) foreningskulturen, der bl.a. omhandler hvor åbne eller lukkede foreningsaktiviteterne er, hvor stærkt fællesskabet vægtes, samt hvor decentral beslutningsstrukturen er.

Foreningerne som 'skoler i demokrati'

Inden for dette demokratiideal antages det, at aktive foreningsmedlemmer tilegner sig demokratiske normer og færdigheder, som de tager med sig i andre sammenhænge, f.eks. at lytte til andre samt at få interesse og forståelse for andre holdninger. Desuden antages det, at man i foreningsarbejdet bliver fortrolig med demokratisk organisationsarbejde såsom mødedeltagelse, planlægning og kommunikation. Endelig antages det, at foreninger kan mobilisere medlemmerne til politisk handling. Disse færdigheder kan gøre det lettere at tage aktiv del i samfundet og give sin stemme til kende.

Flere studier har vist en forholdsvis stærk sammenhæng mellem deltagelse i foreninger og politisk interesse, politisk selvtillid samt viden om samfundet. Andre undersøgelser har dog sat spørgsmålstegn ved disse påståede sammenhænge. For det første kan sammenhængen skyldes, at folk, der er politisk engagerede, i højere grad er medlem af en forening, end de mindre politisk interesserede er. For det andet har undersøgelser betvivlet, at enhver form for medlemskab i forskellige typer af foreninger fører til mere kompetente demokratiske borgere.

Foreningernes betydning som interessevaretager

Nyere skandinavisk forskning har peget på, at foreningernes relation til det offentlige er under forandring, fordi der i stigende grad fokuseres på foreningers bidrag til det offentliges 'output' i form af velfærdsservices mv., mens deres 'input'-rolle som politiske aktører er vigende. Dvs. en påstand om, at foreninger i mindre grad end tidligere bidrager med ideer til og søger indflydelse på den offentlige sektor og det politiske system.

Der er forsket meget i landsorganisationers rolle, mens vores viden om lokale foreningers politiske rolle er mindre velbeskrevet. Et par studier viser imidlertid, at foreningerne først og fremmest søger indflydelse i en lokal og kommunal kontekst, mens de i lille grad kontakter medlemmer af Folketinget og statsadministrationen og også i begrænset omfang søger indflydelse gennem de landsorganisationer, de er medlem af. Det tyder på, at den traditionelle politiske forbindelse mellem de lokale foreninger og landsorganisationer spiller en mindre rolle i dag end tidligere.

Ikke overraskende viser undersøgelserne, at foreningernes involvering i offentlige politiske spørgsmål først og fremmest vedrører forhold, som har betydning for deres egne aktiviteter og foreningsområdets interesser, mens en lille del – hver femte – involverer sig i generelle politiske emner.

Perspektivering

Foreningslivet i Danmark er først og fremmest en del af 'deltagelsesdemokratiet'. Dette demokratideal lægger vægt på, at fælles interesser varetages af de mennesker, det vedrører, på en demokratisk måde. Det finder vi primært i foreninger, men også i frie skoler og andre selvejende institutioner, og det er delvist tilstræbt i brugerbestyrelser i bl.a. kommunale skoler og daginstitutioner. Et velfungerende deltagelsesdemokrati forudsætter imidlertid, at deltagerne eller medlemmerne tager del i det interne demokrati. Og det er langt fra tilfældet alle steder, hvor deltagelsesdemokratiske principper tilstræbes.

Udover foreningernes deltagelsesdemokratiske potentialer kan de også spille en rolle i det repræsentative demokrati. Hvordan kommer det konkret til udtryk?

For det første har foreninger gennem historien medvirket til at forme vores forståelse af, hvad 'det gode samfund' er. Men efter alt at dømme har foreningerne ikke samme samfundsforandrende rolle i dag, som de tidligere havde: De politiske, religiøse og samfundsengagerende foreninger udgør en lille del af foreningerne, og forholdsvis få er medlem af disse foreninger. Desuden er andelen af foreningerne, som angiver, at foreningen bygger på værdier, holdninger eller ideologier af politisk, åndelig eller

samfundsmæssig karakter, faldet stærkt de seneste to årtier og forholdsvis få foreninger arbejder for at skabe forandringer i samfundet.

For det andet er foreningernes rolle som 'interessevaretager' og 'formidler' af borgernes ønsker og interesser til det politiske system svækket. Foreningerne engagerer sig ganske vist meget i de forhold i kommunen, som har betydning for foreningen selv og det samfundsområde, foreningen beskæftiger sig med. Men forholdsvis få foreninger søger indflydelse på landspolitikken, og samtidig er forbindelsen til landsorganisationen, som repræsenterer foreningerne på landsplan, svækket. Og selvom mange foreninger samarbejder med kommunale institutioner og forvaltninger, har det primært karakter af 'co-implementation', hvor foreningen deltager i gennemførelse af aktiviteter og projekter, som kommunen har taget initiativ til og planlagt, snarere end 'co-initiative', hvor foreningen selv er initiativtager til udviklingen af en indsats.

For det tredje er det tvivlsomt, om foreningslivet har væsentlig betydning for borgernes interesse for og engagement i politik. Forskningen tyder dog på, at der er en sammenhæng mellem medlemskab af bestemte typer af foreninger (især politiske og samfundsorienterede foreninger) og politisk interesse. Desuden tyder studier på, at deltagelse i frivilligt arbejde kan være fremmende for det politiske engagement, men det gælder primært for politisk orienteret frivilligt arbejde, mens frivilligt arbejde generelt i højere grad bidrager til at styrke tilliden til andre mennesker og institutioner.

Vi ved forholdsvis meget om foreningers - og forskellige foreningstypers - udbredelse, udvikling og karakteristika samt om borgernes deltagelse i foreningslivet generelt og i specifikke typer af foreninger. Vores viden er imidlertid begrænset, når det gælder foreningernes betydning - såvel på individniveau som samfundsniveau. Der mangler især a) kvantitative undersøgelser på individniveau, som kan belyse, hvilken betydning karakteren af deltagelse i forskellige typer af foreninger har for den enkeltes livskvalitet, fællesskab og engagement i demokratiet; b) kvalitative studier af foreningslivet i forskellige typer af foreninger, der kan belyse, hvilke aktiviteter og processer i foreninger, som har betydning for de nævnte potentielle kvaliteter ved at være foreningsaktiv; c) kvantitative og kvalitative studier af foreningsdemokratiet i forskellige

Bjarne Ibsen, Malene Thøgersen, Evald Bundgård Iversen, Karsten Elmosé-Østerlund
& Frederik Jes Petersen

typer af foreninger – såvel 'det interne demokrati' samt foreningens involvering i 'det store demokrati'; samt d) studier af foreningers potentielle muligheder for – i samspil med den offentlige og den kommercielle sektor – at varetage en række kollektive opgaver samt bidrage til at løse nogle af de mest presserende velfærdsudfordringer.

Magtudredningen 2.0: Essay-serien

En central del af Magtudredningen 2.0 er en bred inddragelse af forskere, hvis forskning kredser om et eller flere af magtudredningens temaer. Som led i projektet blev der i foråret 2024 afholdt 15 forskerworkshops, hvor oplægsholdere efterfølgende blev inviteret til at omarbejde deres oplæg til et essay. Essay-serien er forfatternes perspektiver på centrale tematikker for en dansk magtudredning og har forfatterne som afsender.

Dette essays er en del af tema 10 i Magtudredningen 2.0's forskningsplan: Hvordan deltager borgerne i den demokratiske proces og civilsamfundet i det 12. århundrede?

Et demokratis legitimitet hviler på en oplevelse af medborgerskab. Dette tema undersøger forandringer i borgernes demokratiske engagement i den politiske proces og i civilsamfundet. Herunder undersøges uligheder og marginalisering baseret på f.eks. køn, alder, etnicitet, socialklasse og bopæl. Relevante emner kan desuden være borgere uden valgret samt grønlandere og færingers mulighed for indflydelse. Fokus i dette tema ligger på både traditionelle deltagelsesformer via valgdeltagelse (kommunalt/regionalt, nationalt og på EU-niveau) og partimedlemskab samt nye deltagelsesformer såsom borgerhøringer og nye digitale platforme til at organisere deltagelse. Temaet dækker også civilsamfundsorganisationernes betydning for borgernes demokratiske deltagelse og dannelse.